

Mitja Sunčič

PROBLEM SAMOODGOVORNOSTI V ODNOSU MED ČLOVEKOM IN STROJEM: SUBJEKT, OBJEKT IN TEHNOLOGIJA

Ko je veliki nemški mislec Gottfried Leibniz v osemdesetih letih 17. stoletja pisal svoj *Metafizični diskurz*, je pri argumentiranju svojih stališč proti pristašem po njegovem mnenju pretirano materialističnega svetovnega nazora, uporabil zanimivo, na zgodovinopisno znanost nanašajočo se analogijo ter prihodnjim generacijam zapustil misel, ki poziva k temeljitemu metodološkemu premisleku. Leibniz je zagovarjal obstoj neke »stvari urejajoče

suverene inteligence»¹ (tj. Boga) in menil, da zgolj poznavanje lastnosti materije ne more zadovoljivo odgovoriti na vsa vprašanja vzročnosti: »To je tako, kot če bi hotel kak zgodovinar razložiti, od kod zmaga kakšnemu velikemu vladarju, ki je zavzel kako zelo pomembno postojanko, pa bi navajal, da od tod, ker so drobni delci smodnika, izpostavljeni dotiku z iskro, zapustili topovsko cev s hitrostjo, ki je bila sposobna zagnati neko trdo, težko telo v obzidje postojanke, medtem ko so bile drobne vezice med telesci, ki sestavljajo baker cevi, zadosti močno sprepletene, da niso popustile ob tej veliki hitrosti – to pa namesto, da bi pokazal, kako je znal zmagovalec v svojem predvidevanju izbrati pravi trenutek in prava sredstva ter s svojo mogočnostjo premagati vse ovire.«²

Nemški modrec je s tem odstavkom ustvaril enega od mogočih izhodišč pri proučevanju zgodovine tehnologije, v katero spada tudi pričujoča obravnava problematike samoodgovornosti v dobi strojev. Morda se sodobnemu bralcu, bivajočemu v svetu vsepovsod prisotne tehnologije, zgornja analogija niti ne dozdeva več tako absurdna, kot bi se bila zdela Leibnizovim sodobnikom, kajti zelo hitro bi se mu porodil pomislek, da sta morda top in topovska krogla oz. artilerija zmagovalne vojske le bila tista dejavnika, ki sta omogočila zmago, in ne zgolj nadarjenost vojskovodje za umno poveljevanje. Verjetno bi se med zgodovinarji našel kdo, ki bi izpostavil dejstvo, da je Leibnizovo izpostavljanje herojskega zmagovalca srednjeveško anahronistično, da obuja podobe načina vojskovanja, ki je bilo konec 17. stoletja, vsaj v najrazvitejših evropskih deželah, že zastarelo, kajti zamenjali so ga zametki mehanizacije bojevanja, ki sta jo pogojevala ravno razvoj strelnega orožja ter artilerije.³ A ker je tema članka razmerje med samoodgovornostjo in stroji oz. tehnologijo, se v tovrstna vprašanje ne nameravam poglobljati, temveč bom s pomočjo izpostavljanja ključnih Leibnizovih argumentov raje prešel k srčiki problema, ki se pojavlja pri zgodovinopisni obravnavi problematike samoodgovornosti v dobi strojne produkcije.

Leibniz pri nekem vzročno-posledičnem zgodovinskem dogodku (v konkretnem primeru gre za vojaško zmago) izpostavlja dva različna dejavnika, ki nista v enakopravnem medsebojnem razmerju, temveč je eden podrejen drugemu, oz., bolje, eden v službi drugega: na eni strani nam tako oriše osebo, človeka, ki ga označi z besedo »zmagovalec«. Le-ta razpolaga s sposobnostjo svobodnega odločanja, uživa torej najmanj tolikšno mero svobode, da lahko prevzame polno odgovornost za posledice svojih odločitev oz. dejanj. Če torej obstreljevanje

1 Leibniz, *Izbrani*, str. 43.

2 Prav tam.

3 Kot npr. angleški vojaški zgodovinar Michael Roberts, ki je v razpravi *The Military Revolution, 1550–1560* zagovarjal tezo, da je bilo stoletno obdobje med letoma 1560 in 1660 čas revolucionarnih sprememb na področju vojskovanja. Robertsova teza ni splošno sprejeta in je bila med vojaškimi zgodovinarji deležna številnih vročih razprav za in proti. Glej zbornik: *The Military Revolution Debate*.

trdnjave, ki ga je zaukazal, ne obrodi želenih rezultatov, lahko pred samim sabo ter tribunalom zgodovine mirne vesti odgovarja za svoja dejanja. Temu vsemogočnemu (živemu, človeškemu) »zmagovalcu«, ki ga je mogoče označiti tudi kot subjekt (zgodovinskega dogajanja), je po Leibnizu na voljo, in potemtakem podrejen, svet neživih predmetov, v konkretnem primeru top in topovska krogla. Navedenim predmetom, ki bodo v nadaljevanju označeni kot objekti, Leibniz ne prizna nobene aktivne vloge pri zmagi. Slednja je zgolj rezultat subjektove dejavnosti, kajti objekti so brez aktivnega posega njegovega ukaza zgolj inertni kupi železja, ki k zgodovini ne prispevajo nič, razen dejstva svoje materialne prisotnosti in (večinoma) predvidljivega vzročno-posledičnega delovanja.

Kot priča še ena posrečena vojno-zgodovinska analogija izpod peresa tokrat slovenskega, a žal nepodpisanega pisca, objavljena na predvečer druge svetovne vojne, se je v stoletjih naglega razvoja, ki so minila od Leibnizovega pisanja, razmerje med subjektom in objektom močno spremenilo: »In res, kdo deluje danes bolj mehanično: ali podmornica s svojim labirintom tehničnih aparatov, ali njen poveljnik, čigar svobodna akcija obsega samo tisto obzorje, ki mu ga nudita periskop in povelje?«⁴ Kontrast med vojskovodjo iz Leibnizove metafore in kapitanom podmornice iz tridesetih let 20. stoletja je tako izrazit, da skoraj ne potrebuje nadaljnega komentarja, a vendar: podmorniškega kapitana od vojskovodje 17. stoletja razlikuje zlasti en ključen dejavnik, in sicer svoboda odločanja. Medtem ko je prvi – vsaj po filozofovem mnenju – še užival možnost »svobodne akcije«, odražajočo se v možnosti svobodnega razpolaganja z materijo orožja,⁵ je slednji, če parafraziram Marxa, le še privesek stroja. S svobodnim subjektom Leibnizove filozofije se je torej v vmesnem času zgodilo nekaj, kar je drastično zmanjšalo njegovo svobodo, njegovo zmožnost svobodnega odločanja; odnos med notranjim svetom subjekta in zunanjim svetom objektov je doživel korenite spremembe in objekti so se iz zgolj pasivnih predmetov, dodeljenih subjektu v uporabo, preobrazili v nekaj drugega, v nekaj, kar z dejstvom svoje materialne prisotnosti samo določa način svoje uporabe; dobili so torej neko

4 Človek in stroj, str. 305.

5 Seveda je Leibnizu mogoče oporekati s podobnim argumentom: vojskovodjin manevrski prostor v bitkah je pogojevala uporaba topništva in zgolj v tem okviru si je lahko privoščil svobodo odločanja. Njegova svoboda torej ni bila neomenjena, temveč določena s seznanjenostjo o učinkih strelnega orožja in iz nje izvirajoče razporeditve vojaštva. S tem v zvezi ni odveč navesti razmišljanje o modernem vojskovanju in izumu puške, ki ga je v svoji zgodovini prava objavil nemški filozof Georg Friedrich Hegel: »Principa modernega sveta (tj. sveta strojne proizvodnje, francoske revolucije in Napoleonovih vojn – op. a.) – duh in univerzalno – sta podelila pogumu višjo obliko, kajti njega izražanje se zdi danes bolj mehanično, ni več dejanje neke določene osebe, temveč le dela celote. Še več, zdi se, da (pogumno dejanje – op. a.) ni več naravnano proti individuumom, temveč nasprotni skupini kot taki, zaradi česar se osebni pogum zdi neoseben. To je razlog, da je duh izumil puško, in izum tega orožja, ki je spremenilo popolnoma osebno obliko poguma v abstraktnjšo, ni nobeno naključje.« Moj prevod po angleški izdaji: Hegel, *Outlines*, str. 310.

aktivno vlogo. Tehnološki mikrokozmos, ki obdaja kapitana, ni več zgolj pasivno neživ, temveč je postal dejavnik in v odnosu do subjekta prevzel aktivno vlogo medsebojne recipročnosti oz. recipročnega delovanja. Skratka: razmerje vlog subjekta in objekta se je v 20. stoletju obrnilo na glavo. Po mnenju avtorja članka s pomenljivim naslovom Človek in stroj žene tako tehnološko preobraženega subjekta neka »slepa sila«. ⁶ Pri tej formulaciji se je treba ustaviti, če si je želeli boljšega razumevanja sprememb, ki so zaznamovale objekte v času med pisanjem *Metafizičnega diskurza* in izidom navedenega članka v reviji *Misel in delo* (1938).

Da bi bilo namreč mogoče razumeti spremembe subjekta, po mojem mnenju ni smiselno začeti pri proučevanju slednjega, kajti to bi pomenilo ujetje razprave v začarani krog, ampak je umneje zapustiti (dekartovsko) kletko duha in se posvetiti svetu predmetnosti, ki ga obkroža. Vprašati se je torej treba po tem, kakšna je razlika med objekti, obstoječimi v obeh navedenih časovnih točkah (v letu 1686, ko je Leibniz pisal svoj *Metafizični diskurz*, in v omenjenem letu 1938). Pisec je v tekstu iz 17. stoletja uporabil top ter topovsko kroglo, v onem iz 20. pa podmornico. Navedene objekte družijo skupna lastnost, da spadajo v skupino predmetov, ki jih je mogoče označiti za orožja. Namen imajo torej enak: doseči zmago nad nasprotnikom v vojnem spopadu. Tudi po materiji, iz katere so sestavljeni, se ne razlikujejo kaj prida, saj je njihova skupna materialna podstat ena od rudnin, ki jih človeštvo črpa iz nedrži zemlje. Stopnja prefinjenosti njihove obdelave in metoda njihovega pridobivanja se v obeh obdobjih sicer močno razlikujeta, a to je pri trenutnem proučevanju razlik med naštetima vrstama orožja zgolj obrobne pomena. Srčika razlike, ki je še toliko ustreznejša zato, ker jo je mogoče iz ozkega področja vojnih pripomočkov prenesti na širši nivo razlikovanja med strojem in orodjem, se skriva ravno v omenjeni formulaciji »slepa sila«. Avtor članka Človek in stroj je namreč zaslutil, da je ravno »slepa sila« tisto, kar razlikuje stroje od orodij, le da je v svoji želji po primerjavi ljudi in strojev slednjo lastnost malce prenagljeno pripisal sodobnemu človeku. Z namenom jasnejše argumentacije bom sedaj opustil rabo pridevnika slep in pisal zgolj o sili; namreč, če ljudi žene neka slepa sila, je pri strojih povsem drugače, saj za njihov tek skrbijo dobro znani energetski viri, ki se kronološko vrstijo nekako od premoga, preko elektrike, do naftnih derivatov. Torej: podmornico, na kateri se je leta 1938 nahajal poveljnik-subjekt, je poganjal eden od navedenih energetskih virov, medtem ko so top 17. stoletja upravljale, polnile, usmerjale itd. roke vojaštva, torej človeški dejavnik. ⁷ Vpeljava ne-živalskega ali ne-človeškega

6 Človek in stroj, str. 305.

7 Na pripombo, da je tudi leta 1938 artilerija zahtevala človeško dejavnost, je mogoče odgovoriti z dvema argumentoma: 1. četudi je bilo za njeno vodenje potrebno posebej izurjeno vojaštvo, je bilo orožje samo že precej bolj avtomatizirano kot pred nekaj več kot tremi stoletji, je pa res, da ga ni poganjal neki zunanji vir energije (sredstvo za detonacijo se pri tem ne šteje). 2. V tridesetih letih 20.

vira energije z namenom pogona stroja je torej tista temeljna razlika med slednjim in orodjem, ki jo je izpostavil že Martin Heidegger v svojem spisu *Die Frage nach der Technik (Vprašanje po tehniki)*.⁸

Veliko je bilo govora o subjektu, zato je sedaj čas, da razložim, kaj si v pričujočem članku pod tem pojmom predstavljam. Mišljen je miselni koncept, ki bi ga bilo mogoče označiti kot »novoveški subjekt«, kajti v evropsko misel ga je s svojo *Razpravo o metodi*, izšlo nekaj desetletij pred Leibnizovim *Metafizičnim diskurzom*, uvedel Rene Descartes in pozneje poglobil ter izbrusil v *Meditacijah o prvi filozofiji*. Ti klasični deli zahodne filozofije bralcu predstavita racionalni subjekt, čigar duša (oz. um)⁹ preko dejanj uravnava svet objektov, in vzpostavi nazor ostrega zamejevanja med človekovo notranjostjo ter zunanjim svetom ter s tem pripravita teren za sodobno uporabo terminov subjekt in objekt.¹⁰ Telo s tem postane prva »žrtev« procesa objektifikacije, kajti ni več nujno zvezano s človeškim bistvom.¹¹ Ostro zarisana ločnica med subjektom in objektom je za proučevanje zgodovine samoodgovornosti zelo pomembna, saj je sam pojem samoodgovornosti plod iz nje izhajajoče antropologije, ki predpostavlja nekega svobodnega akterja, ki je lahko za svoja dejanja odgovoren sam pred sabo. Pojem samoodgovornost torej predpostavlja obstoj naslednjih dveh predpogojev: prisotnost enotnega, nedeljivega Jaza,¹² pred katerim je subjekt lahko odgovoren, ter svobodo sprejemanja odločitev, kajti šele dejstvo sprejete odločitve naredi subjekt odgovoren za neko dejanje.¹³ Ključne besede za nadaljnja izvajanja v zvezi

stoletja je bil celotni vojaški aparat (izbira slednje besede nikakor ni naključna) močno odvisen od strojev, ki so jih poganjali energetski viri (kot npr. tanki, tovornjaki, letala itd.) in so bili potemtakem topovi del vsesplošno mehaniziranega okolja in od njega odvisni.

8 Heidegger, *Frage*, zlasti str. 15–20. Od leta 2004 je slovenski prevod razprave na voljo v knjigi *Predavanja in sestavki*.

9 »Natančno vzeto sem tedaj zgolj misleča stvar, se pravi duša ali duh ali um ali razum /.../.« Descartes, *Meditacije*, str. 58.

10 Descartes se namreč še drži antičnega ter srednjeveškega pojmovanja subjekta, ki je bilo ozko povezano s pojmom substance, saj je predstavljalo neko dejansko obstoječo konkretnost, kot npr. drevo. Pozneje je izraz dobil ravno obraten pomen. Mautner, *The Penguin Dictionary*, str. 599.

11 »/.../ k moji naravi ali mojemu bistvu ne spada nič drugega razen tega, da sem misleča stvar, zatorej pravilno sklepam, da obstaja moje bistvo samo v tem, da sem misleča stvar. In čeprav imam /.../ telo, ki je zelo tesno združeno z mano, /.../ je torej vendar gotovo, da sem v resnici različen od svojega telesa, in da lahko bivam brez njega.« Descartes, *Meditacije*, str. 107. Podobno Kant v svoji *Kritiki čistega uma*: »Jaz, kot misleči, sem objekt notranjega čuta (uma – op. a.) in se imenujem duša; objekt zunanjih čutil (otip, vid, sluh itd. – op. a.) se imenuje telo. Pojem Jaz, kot misleče bitje, pomeni objekt psihologije, ki jo je mogoče imenovati racionalno znanost duše.« Dekartovski »Jaz mislim« je tako po Kantu temeljni kamen vsake psihologije. Moj prevod po angleški izdaji (poudarke je najti v originalnem tekstu). Kant, *Critique*, str. 316–317.

12 Kant govori o »absolutni enotnosti mislečega subjekta«; Jaz ni posledično nič več kot zgolj predikat misli. Kant, *Critique*, str. 318–319.

13 Leibniz je menil, da le »pomnenje in poznavanje« lastnega jaza (»inteligentne duše«) usposablja človeka za kazen in plačilo. Samozavedajoči se enotni subjekt je torej temelj vsakršnih sodb o (ne) etičnosti svojih ali tujih dejanj. Leibniz, *Izbrani*, str. 59.

s samoodgovornostjo v času strojev so potemtakem: nedeljivi Jaz,¹⁴ dejanje ter svoboda.

Preden se zapisana teoretična izhodišča aplicirajo na konkreten zgodovinski fenomen, ki ga je mogoče najti v virih, se bom še malce pomudil pri zaznavah in odzivih na problematiko spremenjenega odnosa med subjektom ter objektom v slovenski javnosti. Zdi se, da je glavno travmatično ločnico, ki je slovensko občestvo množičneje soočila z intenzivnim sodelovanjem človeka in stroja, značilnim za sodobno industrijsko družbo, predstavljala prva svetovna vojna. Tovrstno občutenje modernosti je najizraziteje zaznati pri dolenskem futuristu Antonu Podbevšku, kar ne preseneča glede na to, da je preživel mehanizirano klavnico Soške fronte.¹⁵ Tematizacijo odnosa med strojem in človekom je najti v nekaterih njegovih pesmih.¹⁶ Medtem ko daje Podbevškov odnos do rojevajoče se resničnosti spajanja človeka in stroja v neko novo, pred tem neznano obliko razmerja med subjektom in objektom, vtis ambivalentnega sprejemanja dejstev, je bil njegov stanovski kolega Srečko Kosovel, ki je bil premlad za aktivno udeležbo v prvi svetovni vojni in je slednjo skozi mladostniške oči doživel le kot priča, do neusmiljenega prodora modernosti na Slovensko precej bolj skeptičen in si je za cilj svojega umetniškega ustvarjanja zadal boj proti pojavom razčlovečenja, med katerimi naj bi bil glavni prav mehanizacija življenja, ki je po pesnikovem mnenju spreminjala človeka v stroj.¹⁷

14 »Tu najprej opažam, da je velik razloček med duhom in telesom v tem, da je telo po svoji naravi zmeraj deljivo, duh pa popolnoma nedeljiv. Ko namreč opazujem duha ali samega sebe, kolikor sem misleča stvar, ne morem v sebi razločevati nobenih delov, temveč vidim, da sem popolnoma ena celovita stvar.« Descartes, *Meditacije*, str. 114.

15 Podbevšek, Poniž, *Sedem desetletij*, str. 15.

16 *Himna o carju mavričnih kač* se začne z naslednjimi stih: »Peljal sem se na motornem kolesu s hitrostjo splašenih in do krvi pretepenih človeških misli.« Prav tam, faksimile, str. 18. Vpliv strojev na subjektivnost še neposredneje tematizira tale pesniška figura, pri čemer naj bo bralec pozoren predvsem na uporabo tehnološke metafore: »/.../ kresale so se mi dinamitne misli kakor iskre pri bengalični lokomotivi s slabim premogom.« Prav tam, faksimile, str. 26. Le v bojih prekaljen poet, seznanjen z najsodobnejšimi tehničnimi dosežki dobe, ki jih je izkusil na fronti, je lahko pronicljivo beležil svoje doživetje brisanja meja med tehnološkimi objekti ter subjektivnostjo in je lahko zapisal tole ravnodušno trditev: »Stari vojaki, ki so bili/ že dolgo kakor stroji /.../.« Prav tam, faksimile, str. 31.

17 O Podbevškovem sprejemanju moderne tehnologije Kosovel ni imel ravno najboljšega mnenja: »Kajti njegov klavir/ v suhem ritmu igra/ kakor motorno kolo,/ jaz pa se ne vozim rad z avtomobili/ in hočem podreti stavbo, vse stavbe te strašne frizerske civilizacije.« Kosovel, *Integrali* 26, str. 42. Še jasneje je svoj gnus do sodobnega sveta izrazil v neobjavljenem manifestu *Mehanikom!*, kjer napoveduje: »Človek-stroj bo uničen. Plakatirajte: ČLOVEK-STROJ bo uničen!« (poudarek je najti v originalnem tekstu), prav tam, str. 102.

METAFORA ČLOVEK-STROJ

Prispodoba o človeku-stroju ima v zahodnem imaginariju dolgo tradicijo, ki se verjetno začena ravno z Descartesovo primerjavo človeških in živalskih teles z avtomati v omenjenih *Meditacijah*, a se je močno razširila zlasti od konca 18. stoletja,¹⁸ in se ji tu ne nameravam podrobneje posvetiti. V slovenščini napisanih tekstih se je prvič najverjetneje pojavila med prvo svetovno vojno in po njej, in je, kot omenjeno, v Podbevškovih ter Kosovelovih delih mogoče najti številne primere njene uporabe.¹⁹ Toda prispodoba ni bila omejena zgolj na literarno ustvarjanje, temveč se je zelo pogosto pojavljala tudi v publicistiki.²⁰ Kot dokaz, da je imel diskurz o človeku-stroju globoke korenine in je bil uporabljan tudi v zasebni korespondenci, bo predstavljen odlomek iz pisma Ide Leban, zasebne nameščenke pri industrijskem podjetju Remec & Co., tovarna upognjenega pohištva, Kamnik-Duplica.²¹ Zanimivo pisanje, ohranjeno v arhivu lastnika podjetja Vladimirja Remca, je nastalo julija 1938 in je bilo namenjeno sodelavcu, čeprav je Ida že na začetku pisma zatrdila, da gre za zasebno in ne poslovno zadevo. Sodelavca je vljudno prosila, da bi njej v prid posredoval pri upravniku tovarne, ki je bil med veliko gospodarsko krizo nastavljen od bančne ustanove,

18 Za čas razsvetljenstva je paradigmatični, strogo materialistični spis Juliena Offraya de la Mettrieja z naslovom *Človek stroj* (delni prevod v slovenščino je na voljo v reviji *Maska*, let. 8, št. 3/4, 1999, str. 43–44), v katerem so Descartesovi nazori zaostreni, in pod vprašaj postavljen obstoj duše. Mettrie, *Machine Man*, str. 3–39. Za temeljit pregled razvoja in zgodovine prispodobe v 19. stoletju glej: Rabinbach, *The Human Motor*.

19 Ivo Grahor s svojo kratko zgodbo *Denar* dokazuje, da metafora človek-stroj ni bila omejena zgolj na področje pesniškega ustvarjanja, čeprav je kot analogijo uporabil vijak, torej izdelek strojne proizvodnje, in ne sam stroj: »V takem trenutku vidiš vse, za kar si bil prej površen. /.../ Dolgi, plitvi čolni so na Visli /.../. Nepremično leže sredi reke in na njih stojijo ljudje, podobni železnim palicam z dolgimi rokami. /.../ Tisti človek je vijak, na vse strani enak, ki se mehanično kreče /.../. Vijak se giblje krog neke nevidne osi in je vpjet v prozorne, stiskajoče stene.« Grahor, *Denar*, str. 81.

20 Članek v reviji *Misel in delo* je bil omenjen že zgoraj in predstavlja najkvalitetnejši in najproniklivejši razmislek na to temo, ki sem ga v medvojnem tisku uspel odkriti, a so obenem zelo zanimivi tudi krajši sestavki, ki so izšli zlasti v revijah, namenjenih gospodarsko dejavnemu življu, kot je bil *Trgovski tovariš*; naj jih nekaj navedem: *Lov za sekundo*, let. 35, št. 1–2, 1938, str. 28–30, *Denar še ni pravo bogastvo*, let. 35, št. 5–6, 1938, str. 121–122, *Smeš in zdravje*, let. 35, št. 7–8, str. 173–174.

21 *Krajevni leksikon Dravske banovine* prinaša kratko zgodovino firme: »Podjetje je ustanovil l. 1908 Ivan Bahovec, ki je začel z izdelovanjem upognjenega pohištva. Svetovna vojna je prekinila dobro napredujoče podjetje v njegovem razvoju: ob sklepu vojne so ga prevzeli današnji lastniki. Stalna vodna sila in ugodna lega sta pospešili poslovni in notranji razvoj podjetja tako, da se je uveljavilo z velikim uspehom na domačem in svetovnem trgu. Opremila se je z najmodernejšimi stroji, obrat se je racionaliziral, tako da je bilo podjetje na višku konkurenčne možnosti, ko ga je zajela svetovna gospodarska kriza. Obdržalo se je tudi sedaj in zaposluje stalno 200 do 300 ljudi. (...) V tovarni teče nad 100 delovnih strojev za obdelavo lesa in pomožnih strojev za obdelavo kovin. Izdelujejo predvsem pohištvo iz upognjenega lesa, nadalje kot največja tovarna te stroke furnirske deščice za stole in pohištvo, hrastove in bukovne parkete ter vsakovrsten rezan les. Dobavlja kompletne opreme za javne zgradbe, hotele, kavarne in restavracije, gledališča, kino dvorane, apoteke in trgovine, kakor tudi zasebna stanovanja. Svoje izdelke prodaja na domačem in inozemskem trgu, zlasti v angleških, francoskih in italijanskih kolonijah.« *Krajevni leksikon*, str. 634.

pri kateri se je dotedanji lastnik Vladimir Remec tako zadolžil, da ni več mogel odplačevati kredita. Ida je želela dobiti tri tedne dopusta namesto zgolj dveh, pri katerih je vztrajal upravnik, in pri tem poudarjala, da je izmučena in izčrpana, ob čemer je zapisala tele besede: »Kaj hočemo, smo pač vsi stroji, ki se izrabijo in ako se jih ne maže dobro, postanejo defektni in nerabni.«²² Idina izpoved bralca preseneti zlasti zaradi ravnodušnosti in (vsaj navideznega) pomanjkanja ironije, še bolj presenetljivo pa je, da je ravno trideset let prej, skoraj popolnoma enako izjavo – le da v angleškem jeziku – na usta ženskemu literarnemu liku v svojem romanu z naslovom *Together* (izšel je leta 1908) položil ameriški pisatelj Robert Herrick: »Mi smo zgolj stroji, ki jih je od časa do časa potrebno naoljiti.«²³ Podobnost med trditvama je prevelika, da bi raziskovalec brez pomislov sprejel tezo o naključju, rojenem iz občutij članov modernizirajoče in industrializirajoče se družbe, vendar pregledovanje bibliografskih podatkovnih baz ne potrди domneve, da bi bil Herrickov roman kadarkoli izdan v slovenskem prevodu ali objavljen v obliki časopisnega podlistka, kar pomeni, da je Idino izjavo treba pripisati duhu časa, v katerem je nastala.²⁴

Dokler ne pride do novih ugotovitev, zgoraj zapisano dopušča trditve, da je bil človek-stroj ena osrednjih prisodob moderne dobe, vsesplošno prisoten v industrijsko razvitih ali razvijajočih se deželah. Svojo človeškost potrди Ida Leban v istem pismu malce pozneje s trditvijo, da »/.../ se v tovarni često pozablja, da sem tudi jaz človek.«²⁵ Čeprav je vodstvo tovarne »često« pozabljalo, da je Ida človek in ne stroj, se je sama pri sebi tega neprestano zavedala, s čimer postane jasno, da njena izjava, ki je vse ljudi razglasila za stroje, ni bila mišljena dobesedno in je torej ostala na področju metafor. Sedaj, ko je jasno, da Ida Leban ni bila motena posameznica z izkrivljenimi predstavami o resničnosti, se je mogoče posvetiti vprašanju, ki bo morda prineslo nova spoznanja v zvezi z odnosom med človekom in strojem, tj. med subjektom ter objektom. Možnost pridobivanja novih spoznanj se po avtorjevem mnenju skriva ravno v metafori človek-stroj. Najprej se je treba vprašati po samem pomenu besede metafora. Slovenski etimološki slovar kot prvotni, grški pomen besede navaja »prenos«, izpeljan iz *metápherō*, glagola, ki pomeni »prenesem«.²⁶ In v prenosu tiči temeljni nastavek za raziskovanje problematike odnosa med človekom in strojem, kajti uporaba stroja od uporabnika vedno zahteva določen prenos. Prvi in najočitnejši od vseh prenosov, relevanten zlasti za industrijsko dobo, je prenos delovne sile, ki pa s seboj ne prinese le razbremenitve prenašalca-delavca, temveč

22 ZAL, KAM 63, t. e. 1.

23 Moj prevod iz angleškega originala, citiranega v: Tichi, *Shifting Gears*, str. 30.

24 Edini primer pojavljanja nekega Američana z imenom Robert Herrick (naveden je bil kot univerzitetni profesor), je bilo mogoče zaslediti v Karel Ozvaldovi recenziji nemškega prevoda knjige Upton Sinclairja, *Parademarsch* (originalni naslov *The Goose-Step*). Ozvald, *Parademarsch*, str. 702.

25 ZAL, KAM 63, Kamnik, t. e. 1.

26 Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, str. 337.

spremeni celoten način proizvodnje, organizacijo dela, njegov tempo in s tem tudi življenjski slog prenašalca. Prenos večinoma ni zavestna odločitev subjekta, ravno tako časovne točke prenosa ni mogoče natančneje ugotoviti, večina posameznikov se pač znajde v svetu, kjer je prenos že dejstvo (tako npr. delavka za predilnim strojem tematizirana v naslednjem poglavju). Prenos pa se ne konča zgolj pri človeški ali živalski delovni sili, temveč sega tudi na področje etike, kar je velikega pomena za proučevanje zgodovinske problematike samoodgovornosti.

V zgodovinski vedi tema prenosa subjektivnih kompetenc na objekt-stroj, vsaj kolikor je znano avtorju, ni kaj prida obdelana, je pa zato njeno prisotnost najti v filozofiji, a raziskave v tej vedi se omejujejo na proučevanje računalniške tehnologije.²⁷ Eden od namenov pričujočega članka je sicer prikazati, da je mogoče vprašanje o moralni ambivalenci, povezani z uporabo strojev, aplicirati tudi na stroje iz obdobja pred vsesplošno prevlado računskih strojev, toda enako kot v tem pisanju je tudi pri razmišljanjih o odnosu med računalniki in ljudmi v središču teza o prenosu odgovornosti na stroje: »/.../ zamenjava ljudi z računalniki ustvarja iluzijo, da smo podelili ali odstopili svojo moč sprejemanja odločitev računalnikom, in da so računalniki odgovorni za vso nastalo škodo /.../.«²⁸ Avtor citiranih vrstic vztraja, da je prenos odgovornosti zgolj iluzija, glede česar mu zaradi pomanjkljivega znanja v zvezi z metodami ter principi programiranja računskih strojev ne morem ugovarjati, bi pa rad v naslednjem poglavju na konkretnem primeru ponazoril, da pri vseh strojih stvar ni taka, in da obstajajo že od začetka strojne proizvodnje in mehanizacije transporta naprave, pri katerih predstavlja odpoved oz. prenos odgovornosti nujno zlo.

DVA PRIMERA

Bralce *Ilustriranega Slovenca* je dne 15. marca 1925 na zadnji strani pričakal kričeč naslov *Zverinski umor v Dobovi pri Brežicah*, pod katerim sta se nahajali dve fotografiji: desna je prikazovala vklenjenega morilca kislega obličja, obkroženega z orožniki, medtem ko je leva ponujala pogled na razkosano truplo trgovca Josipa Kraljiča iz Medžimurja. Čeprav ga je zločinec na železniške tire zvlekel že po tem, ko ga je umoril ter oropal,²⁹ se objava senzacionalistične fotografije

²⁷ Kot uvod v problematiko glej sestavek Kari Gwen Colemana z naslovom *Computing and Moral Responsibility* z izčrpnim seznamom literature. Coleman, Computing.

²⁸ Avtorjev prevod. Prav tam.

²⁹ Ilustrirani Slovenec, 15. 3. 1925, let. 2, št. 12. O umoru je časnik Jutro poročal tole: »V petek okoli 7. zvečer so neznani roparji ustrelili v bližini Dobove pri Brežicah trgovca z živino Kraljiča iz Harmice. Morilci so žrtev oropali ter zanesli truplo na železniško progo v bližini postajališča Dobova, kakih 200 korakov daleč od mesta umora. Kmalu nato je privozil po progi brzovlak iz Zagreba, ki je umorjenemu Kraljiču odrezal glavo. Umorjeni je imel pri sebi okoli 50.000 dinarjev. Trgovca Kraljič

zdi kot zapozneli odmev motiva, ki je bil od šestdesetih let 19. stoletja prisoten v anglo-ameriških gledaliških melodramah, ter pozneje v burleskah dobe nemega filma; šlo je za večkrat uporabljeni topos, v katerem je zločinec enega od likov želel umoriti tako, da ga je privezal na železniške tire ter tako prenesel morilsko dejanje na stroj. Po mnenju literarnega zgodovinarja Nicholasa Dalyja je vsem tem podobam, ki so bile javnosti predstavljene s pomočjo množičnih medijev, skupno to, da so bile odraz strahov, ki jih je v ljudeh vzbudil hitri pohod modernizacije: šlo naj bi za »/.../ kulturni imaginarij, v katerem je trk stroja, ali na splošno industrijske moderne, v človeka, vir skrbi ali celo groze, a obenem tudi fascinacije.«³⁰ Občinstvo v londonskih dvoranah ali bralce *Ilustriranega Slovenca* je torej zanimalo to krvavo bližnje srečanje kovine in mesa, v katerem je imela prva seveda vedno premoč. Naj si, preden nadaljujem, dovolim le še kratek ekskurz, ki naj zaradi pomanjkanja vsakršne rigoroznejše znanstvene obdelave (zaenkrat) ostane le esejistično navdahnjena domneva: Dalyjevi tezi o motivu priveza na železniško progo kot metafori drveče modernizacije in z njo zvezane travmatičnosti doživljanja spreminjajočega se sveta gotovo ne gre oporekati, a morda se pod njo skriva še globlji razlog, ki bi ga bilo mogoče opredeliti kot intuitivno zavedanje gledalsko-bralskega občinstva, da gre v odnosu med človekom in strojem za prenos kompetenc. Omenil sem že, da se fiktivni morilec odreši mučnega dejanja odvetja življenja s tem, ko slednje prepusti vlaku, s tem pa – gledano s popolnoma logičnega vidika – tudi odgovornosti za samo dejanje (kaj je na to porekla pravna stroka, ko je bila soočena s tovrstnimi primeri v resničnem življenju,³¹ tu ni relevantno, čeprav bi bilo zanimivo izvedeti, kako se je lotila tega vprašanja). Moja druga replika se navezuje na samo krvavo podobo razkosanega trupla hrvaškega trgovca. So morda bralci v njej videli izkrivljeno zrcalno podobo razkosanosti lastne identitete, lastnega Jaza, prisiljenega živeti v svetu, kjer jih je bilo veliko vsakodnevno soočenih s prenosom dela subjektivnosti na objekte-stroje? Naj napisano, dokler ne bo zbranega več gradiva, in natančnejše raziskan sam proces deljenja enotnega Jaza, ostane le hipoteza.

Na začetku članka je bilo govora o orožju. Za orodje praktičnega prikaza samoodgovornosti v času strojev sem si, kot je verjetno bralec ugotovil že sam, izbral stroj, ki predstavlja enega glavnih simbolov industrijske dobe: lokomotiva³² – stroj, ki je bil namenjen predvsem mirnodobni uporabi, a je bil obenem tudi nepogrešljiv dejavnik pri spreminjanju načina vojskovanja, saj je zaradi

se je vračal iz Brežic s kolesom proti Dobovi, kjer bi se imel prepelati z brodom preko Save, da bi se vrnil domov v Harmico.« Jutro, 1. 3. 1925, let. 6, št. 52, str. 3. Morilec je bil Josip Hotko, ki je bil usmrčen marca 1926. Jutro, 30. 3. 1926, let. 7, št. 73, str. 3.

30 Avtorjev prevod. Daly, *Literature, Technology*, str. 1.

31 Omenjeni so v Dalyevi knjigi. Prav tam, str. 22.

32 Daly jo opiše kot »dejavnik in ikono modernizacije«. Prav tam, str. 20. O začetnem sprejemu železnice pri nas glej: Studen, *Vpliv*, str. 51–64.

povečane mobilnosti ustvaril potrebno komunikacijsko mrežo za vojne spopade svetovnih razsežnosti. Tako ne preseneča, da je podoba vlaka močno prisotna v Podbevškovi vojni poeziji.³³ Hitrost je bila tista lastnost, ki je sodobnike, priče hrumenju prvih vlakov, najbolj navduševala ali splašila.³⁴ Njen glavni pogoj je bil energetski vir oz. gorivo, s katerim je bil oskrbovan motor stroja. V obdobju do druge svetovne vojne, izbranim za prikaz (in tudi po njem), so po naših tleh položenih tirnicah vozile predvsem parne lokomotive, ki jih je poganjal premog. Hitrost je bila povezana z gorivom v tem smislu, da je lokomotiva (in posledično vlak) mirovala, če z njim ni bila oskrbovana. Ko je stroj enkrat stekel, je povzročil premikanje, podvrženo osnovnim zakonom fizike, kar pomeni, da se vlak ali lokomotiva zaradi svoje mase, kombinirane s hitrostjo, ni mogla poljubno ustavljati. Strojevodja tako ni bil popolni gospodar vlaka, ki bi imel svobodo odločanja, ampak je bil, kot se to ustrezno odraža v njegovem nazivu, prej nekdo, ki je stroj zgolj upravljal, vodil in kot tak predstavljal subjekt, ki je del odgovornosti (in torej del Jaza) prenesel na stroj v gibanju.

Oswald Spengler je v *Zatonu zahoda* zapisal, da je v sodobni strojni tehniki nekaj faustovskega, nekaj diaboličnega.³⁵ Po mojem mnenju se diabolčnost skriva ravno v tej izgubi nadzora, v tem prepuščanju stroju, da teče sam od sebe: ne gre torej zgolj za prenos človeške ali živalske delovne sile na stroj, temveč se s subjekta na objekt prenese veliko več – prenese se pravica odločanja. Trditev bom v nadaljevanju najprej skušal orisati na drastičnem primeru, ki je imel za posledico smrt človeškega bitja. Ne bo šlo za fiktivne prigode iz zgoraj omenjenih melodram in burlesk (v slednjih smrt tako ali tako vedno ostaja le neizpolnjena grožnja, namenjena dvigovanju narativne napetosti), ampak za zelo banalna primera, ki bi ju bilo mogoče označiti s skupnim nazivom industrijski nesreči.³⁶

33 Tako npr. v pesmi *Ob dnevu vpoklica na kolodvoru*. Podbevšek, Poniž, faksimile, str. 12. V pesmi Čarovnik iz pekla se vlak iz prevoznega sredstva preobrazi v stroj za množično ubijanje bežečega vojaštva: »/.../ na naši levi strani pa so hiteli proti državni meji dolgi vlaki, pri katerih so bile/ še strehe zasedene od bežečega vojaštva. Videli smo jih, kako so pri predorih trumoma padali na tla in je šel/ vlak čez nje, železno in zategnjeno žvižgajoč.« Prav tam, faksimile, str. 29. Motiv vlaka kot prevoznega sredstva v smrt je najti tudi v neobjavljeni mladostniški pesmi Srečka Kosovela, naslovljeni *Pesem o Sanji*: »V daljavi se je mešal med/ zvoke naše Ave Marije pre/tresujoč pisk mimobežečega vlaka in ljudje, ki so se pe/ljali v njem, so kričali po/ rešitvi, kakor da bi šel/ ta vlak smrti naproti.« Kosovel, *Integrali* 26, str. 37.

34 Nekaj primerov navaja Studen, *Vpliv*, str. 54–56. Takole je ruski pisatelj Solženicin v pripovedi *Matrjonina hiša* opisal grozo preproste kmečke ženice – njegove stanodajalke – pred vlakom: »To seveda ne pomeni, da Matrjona ni imela svojih strahov. Bala se je požarov in bliskanja, najbolj pa vlaka. ‚Morala sem v Čerústi. Že je letel vlak iz Nečájevke, strašne svoje oči je prižgal, tračnice grmijo, mene pa mrzlica trese, kolena se mi šibijo. Bogme, resnico govorim!« Solženicin, *En dan*, str. 171.

35 Oswald Spengler, *Der Untergang*, str. 1183–1190. Od leta 2009 je knjiga pod naslovom *Zaton zahoda* na voljo tudi v slovenskem prevodu.

36 Mnogokrat citirani Daly motiv umora s pomočjo vlaka povezuje z resničnimi industrijskimi nesrečami. Zgodnjo obravnavo problematike industrijskih nesreč je zapustil Friedrich Engels v svojem delu *Položaj delavskega razreda v Angliji*. Glej: Engels, Marx, Friedrich Engels, *Izbrana dela*, str. 742–744.

Slovensko dnevno časopisje je bilo v medvojnem obdobju sicer razmeroma skopo s slikami, zaradi česar je bila krvava fotografija v *Ilustriranem Slovincu* prej izjema kot pravilo, a je domišljijo bralcev neprestano razburjalo s članki o takšnih ali drugačnih industrijskih oz. od strojev povzročenih nesrečah. Tako sem v časopisu *Jutro* iz leta 1931 naštel več kot osem primerov tovrstnega poročanja. V nadaljevanju nameravam predstaviti dva: prvi se ni končal tako drastično kot drugi, saj so bile pri njem prisotne »le« poškodbe. Pomembnejša od naslajanja nad primerjavo stopnje pohabljenja človeškega telesa v obeh primerih je neka druga razlika: pri najprej predstavljeni industrijski nesreči gre za prvo, najbolj temeljno stopnjo prenosa v odnosu med človekom in strojem, to je za prenos delovne sile, pri katerem so etična vprašanja manj pomembna, obenem pa se samoodgovornost giblje le v tem omejenem okviru. Drugi primer je zaradi vplejave tretjega subjekta, ustvarjajočega trojico subjekt-objekt-subjekt, bolj zanimiv iz etičnega vidika prenosa odgovornosti na stroj in se torej dvigne nad osnovno raven zgolj prenosa delovne sile. Zaradi tega je tudi zanimivejši za raziskovanje zgodovine samoodgovornosti.

Maja 1931 je *Jutro* v kratkem članku z naslovom *Nesreča delavke pri stroju* objavilo naslednjo zgodbo: »V litijski predilnici se je zopet zgodila huda nesreča, katere žrtev je postala mlada predilniška delavka Tekalčeva. Delavka je bila zaposlena pri strojih. Med delom se ji je nabral na stroju bombažev prah. Hotela je osnažiti kolesje in je segla s krpo v stroj. V tem pa je vrtilni jermen pograbil delavko za cunjo. Tekalčeva je izgubila prisotnost duha in ni izpustila krpe, pa jo je že kolesje ujelo za roko. Nesrečnici je zmečkalo in zlomilo roko; močan sunek, ki jo je zagnal proti stroju, ji je tudi zlomil ključnico. Z glavo je udarila po stroju in si je pri tem izbila dva zoba. Na krike nesrečnice so prihitele njene tovarišice, ki so hitro ustavile kolesje, nakar so ji nudile prvo pomoč.«³⁷ Fascinacija sodobnikov nad telesnimi modifikacijami, ki jih prinese stik s strojem, je v citiranih vrsticah ravno tako izrazita kot ob objavi slike razčetverjenega hrvaškega trgovca šest let prej, a to trenutno ni tako zelo pomembno. Bolj pomembno se mi zdi opozoriti na elemente »diaboličnosti« v članku nastopajočega stroja: ne-človeška in ne-živalska energetska oskrba (naj je zanjo poskrbel parni kotel ali elektrika) je povzročila, da je stroj, za katerim je delala Tekalčeva, v času, odmerjenem za delo (tj. med »šihtom«), neprestano tekkel. Tudi če bi ga zaradi brisanja prahu hotela ustaviti, ga verjetno brez dovoljenja delovodje ne bi mogla. Kaj takega se ji pri poganjanju kolovrata seveda ne bi moglo zgoditi; ker je le-tega poganjal eden od človeških udov (in ne premog ali elektrika). Kolovrat je bil torej pod večjim nadzorom predice, ki jo zato lahko brez zadržkov označimo za njegovo gospodarico. Možnost nadzora je zato ena od lastnosti, zaradi katerih se lahko kolovrat opredeli kot orodje in ne

37 *Jutro*, 3. 5. 1931, let. 12, št. 101, str. 3.

kot stroj. Zopet je potrebno poudariti pomembnost (težko obvladljive) hitrosti (v konkretnem primeru je šlo za drveče kolesje ter jermenje), ki to nesrečo povezuje z onimi, pri katerih je bil udeležen vlak. Element samoodgovornosti oz. prenosa le-te na stroj je v tem primeru veliko manj izrazit kot bo v naslednjem, ter se omejuje zlasti na neprostoovoljni prenos delovne sile, saj nevarnost smrti in telesnih poškodb preti predvsem posamezniku, ki za strojem dela, in ne kaki tretji osebi. Samoodgovornost za (kdo bi menil nepremišljeno) dejanje čiščenja stroja je tako omejena na zaprt krog odnosa dveh akterjev: človeka in stroja.

Pri drugem primeru, pomembnem zlasti zato, ker bo, za razliko od prejšnjega, v dinamiko človek-stroj vpeljal še enega akterja iz mesa in krvi, se vračam k vlaku. V dogodku iz litijske predilnice so bili nasledki prenosa subjektivih kompetenc na stroj hude telesne poškodbe oz. transformacije telesa, v primeru, ki bo prikazan v nadaljevanju, pa so posledice dejanja prenosa skrajne, smrtnе. Za podlago izvajanj bom uporabil članek, ki je kot zgornji izšel v dnevniku *Jutro* pod naslovom *Podrobnosti o smrtni nesreči otroka pod lokomotivo*,³⁸ katerega podnaslov zajame srčiko problematike samoodgovornosti v odnosu človek-stroj: »Nesreča je bila neizogibna, ker drvečega vlaka ni bilo mogoče pravočasno ustaviti«. ³⁹ A pred nadaljnjim izvajanjem najprej poročilo o nezgodi: »Nesreča se je zgodila pri večernem vlaku št. 525, ki prihaja v Rimske Toplice ob 19:50. Vlak, ki je imel močno pomnoženo garnituro zaradi celjskega sokolskega izleta, je privozil blizu čuvajnice 536, ko je strojevodja na tračnicah opazil otroka. Strojvodja je takoj vse ukrenil, da bi po možnosti preprečil nesrečo. Potegnil je brzo zavoro in dal tudi znak s piskom lokomotive. Dete seveda nevarnosti ni poznalo, vlaka pa tudi ni bilo mogoče pravočasno ustaviti, ker je drvel z brzino 60 km. Ko se je končno ustavil, ni bilo na lokomotivi in tudi na tračnicah nobenih sledov nesreče. Dete je namreč progovni čistilec zadel in potem odbil na stran. Da bi se točno dognalo, kaj se je zgodilo, je železniški uslužbenec g. Ignac Ljubej nalašč pregledal progo. Ob njej je našel krvaveče otroško trupelce in takoj spoznal, da je žrtev nesreče 15 mesecev stara Marija, hčerka progovnega obhodnika Celinška, ki je nastanjen v čuvajnici 536 v Modrču. Ko se je zgodila nesreča, so sedeli starši še v kuhinji, iz katere se je dete neopaženo splazilo pred čuvajnico in od tam na progo, kjer se je brezskrbno igralo. Tam, kjer se je nesrečno dete igralo, je precejšen ovinek in tako strojevodja, ki je edini opazil otroka, sploh ne bi mogel preprečiti nesreče, tudi, če bi bil vlak manj obtežen in ne bi tako drvel.«⁴⁰

V prid raziskovanja samoodgovornosti v odnosu do strojev se bo najkorišneje najprej vprašati po krivdi za otrokovo smrt, pri čemer je treba izključiti njegove starše ter se osredotočiti na trojico strojevodja, vlak ter žrtev. Upoštevaje

³⁸ O nesreči je bila kratka vest objavljena že prejšnji dan. Glej: *Jutro*, 1. 7. 1931, let. 12, št. 148, str. 3.

³⁹ *Jutro*, 2. 7. 1931, let. 12, št. 149, str. 3.

⁴⁰ Prav tam.

okolščino, da je bila slednja stara komaj nekaj več kot eno leto, in je torej verjetnost, da se je pred vlak nastavila sama, minimalna, je mogoče tudi otroka izključiti iz kroga potencialnih krivcev. Strojvodja tako ostane v igri kot edini možni človeški krivec, čeprav je iz članka jasno razvidno, da je storil vse, kar je bilo v njegovi moči, da do smrti otroka ne bi prišlo, a svobodo in učinkovitost njegovih dejanj sta preprečevali dve (popolnoma fizikalni) okoliščini, povezani s strojem, katerega je upravljal: masa vlakovne kompozicije in njena hitrost. Ne preostane torej nič drugega, kot da se za krivca razglasi stroj, dejanje, ki je v posmeh novoveškim predstavam o odgovornosti celovitega subjekta pred samim seboj: z vlakom neločljivo zvezanemu strojvodji je bila v opisanem primeru dana možnost svobode delovanja v skrajno ozkih mejah, ki jih je določalo strojno okolje, v katerem se je v tistem trenutku nahajal. Vlaku, stroju, so bile tako podeljene subjektivne pristojnosti (odločanja o življenju in smrti) in iz pasivnega dejavnika (to, kar naj bi objekt po svoji definiciji bil), se je spremenil v glavnega akterja žalostne prigode. V zgornjem primeru gre torej za dvojni prenos: na eni strani prenos dejanja ubijanja (le da je slednje naključno in ne namerno kot pri melodramskih zločincih) in prenos odgovornosti za to dejanje na stroj. V okoliščinah resno omejenih možnosti svobodnega delovanja je torej strojvodjev Jaz daleč od onih lastnosti, ki so jih subjektu pripisovali novoveški filozofi; Jaz upravitelja stroja mora zaradi prenosa kompetenc nujno postati razdvojen.

Upam, da zgornji primer jasno ponazarja praktično implementacijo na začetku razprave orisane spremembe odnosa med subjektom in objektom v času strojev in ponuja nastavek za nadaljnjo in bolj poglobljeno obravnavo tega za sodobni čas zelo značilnega fenomena.

ZAKLJUČEK

Pričujoča razprava se delno navezuje na že desetletja, vse odkar so to »kost« v intelektualno areno zalučali francoski poststrukturalisti, potekajočo razpravo o smrti subjekta. Preprosta, tu uporabljena zgodovinoepisna metoda, neobremenjena s pretiranim teoretiziranjem, je – vsaj tako upam – na enostaven in lahko razumljiv način pokazala eno od možnih interpretacij omenjene problematike. S primerjavo tega, kar naj bi subjekt po novoveških filozofskih predstavah bil, in tega, v kar ga je pojav in skokovito naraščajoč stik z novim tipom objektov – strojev – spremenil v 19. ter 20. stoletju, sem prišel do sklepa, da je mogoče govoriti o zmanjšanju kompetenc »aktivnega, svobodnega in intencionalnega subjekta«⁴¹ v dobi strojne proizvodnje in transporta, in torej o (delni) smrti subjekta oz. o rojstvu novega, s stroji nerazdružljivo povezanega tipa subjekta.

41 Verbeek, *Philosophy of Man*, str. 10.

Zlasti upam, da je bralec dojel tisto bistveno, kar sem s člankom hotel povedati. Namreč to, da je mogoče odnos med človekom in strojem (med subjektom in objektom), ta osrednji odnos moderne dobe, razumeti le kot metaforo, torej le v pomenu prenesenosti (in ne v prenesenem pomenu), tj. v pomenu prenosa, saj ravno metaforično razumevanje povzroči, da metafora človek-stroj izgubi svojo abstraktnost in dobi konkretno obliko temeljnega razmerja med omenjenima dejavnikoma – razmerja v svojem samem bistvu opredeljenega s prenosom. Pridobitev nekega osnovnega vedenja o spremenjenem razmerju med subjektom in objektom, pri čemer je zgodovinska znanost lahko v veliko pomoč, pa predstavlja šele začetek, temeljni kamen, na katerem je v nadaljevanju treba šele zgraditi stavbo, stavbo, ki bi prikazovala pojavne oblike in posledice tega spremenjenega razmerja. Kot prvo se postavlja vprašanje, ali je za razlikovanje med subjektom in objektom v primeru odnosa med človekom (posebno polje problematike predstavlja tudi njegovo telo) in strojem sploh še umestno uporabljati izraza subjekt in objekt in, ali ne bi bilo morda primerno razmisliti o uvedbi posebne nove terminologije, ki bi primerno izražala tesno povezanost obeh dejavnikov. Toda o tem morda kdaj drugič.

VIRI IN LITERATURA

Arhivsko gradivo:

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), KAM 63, Stol Kamnik.

Literatura:

Coleman, Kari Gwen. Computing and Moral Responsibility. V: Edward N. Zalta (urednik), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2011 Edition)*. URL = <http://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/computing-responsibility/>.

»Človek in stroj«. *Misel in delo*, 4, 1938, str. 305–306.

Daly, Nicholas. *Literature, Technology, and Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

»Denar še ni pravo bogastvo«. *Trgovski Tovariš*, 35, 1938, št. 5–6, str. 121–122.

Descartes, René. *Meditacije o prvi filozofiji, v katerih je dokazano bivanje božje in različnost človeške duše in telesa*. Ljubljana: Slovenska matica, 1988.

Engels, Friedrich, Marx, Karl. *Izbrana dela*, knjiga 1. Ljubljana: Cankrajeva založba, 1969.

Grahor, Ivo. Denar. *Svobodna mladina*, 1, 1928, št. 4–5, str. 80–86.

Hegel, Georg Wilhelm. *Outlines of the Philosophy of Right*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Heidegger, Martin. Die Frage nach der Technik. *Vorträge und Aufsätze, Gesamtausgabe Vol. 7*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann GmbH, 2000, str. 7–36.

Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason*. London: Penguin Classics, 2007.

Kosovel, Srečko, Ocvirk, Anton. *Integrali 26*. Ljubljana: Cankarjeva založba v Ljubljani, 2003 (Faksimilirana izdaja).

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.

Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Izbrani filozofski spisi*. Ljubljana: Slovenska matica, 1979.

»Lov za sekundo«. *Trgovski tovariš*, let. 35, 1938, št. 1–2, str. 28–30.

Mautner, Thomas (urednik). *The Penguin Dictionary of Philosophy*. London: Penguin Books, 2005.

Mettrie, Julien Offray De La. *Machine Man and Other Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Ozvald, Karel. Parademarsch. *Ljubljanski zvon*, let. 45, 1925, št. 11, str. 701–704.

Podbevšek, Anton, Poniž, Denis. *Sedem desetletij človeka z bombami*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, 1991. Knjiga vsebuje faksimile Podbevškove pesniške zbirke Človek z bombami, izšle leta 1925.

Rabinbach, Anson. *The Human Motor: Energy, Fatigue, and the Origins of Modernity*. Berkley: University of California Press, 1992.

Roberts, Michael. The Military Revolution, 1560–1660. V: Clifford J. Rogers (urednik), *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. Boulder: Westview Press, Inc., 1995, str. 13–36.

»Smeh in zdravje«. *Trgovski tovariš*, let. 35, 1938, št. 7–8, str. 173–174.

Snoj, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.

Solženicin, Aleksander. *En dan Ivana Denisoviča: povesti, črtice, dokumentacija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.

Spengler, Oswald. *Der Untergang des Abendlandes*. Düsseldorf: Patmos Verlag GmbH & Co., KG Albatros Verlag, 2007.

Studen, Andrej. Vpliv železnice na potovalno kulturo ter začetke turizma v 19. stoletju. *Prispevki za novejšo zgodovino*, let. 46, 2006, št. 1, str. 51–64.

Tichi, Cecilia. *Shifting Gears: Technology, Literature, Culture in Modernist America*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1987.

Verbeek, Peter-Paul. Philosophy of man and technology. The Limits of Humanity: on Technology, Ethics and Human Nature. *Lecture presented on the occasion of the appointment as professor of Philosophy of Man and Technology at the Faculty of Behavioural Sciences, University of Twente. 15 October 2009*. Pridobljeno 24. 2. 2011, URL = http://www.utwente.nl/gw/wijsb/organization/verbeek/oratie_eng.pdf>.

